

PAPER DETAILS

TITLE: GERÇEKTEN KURMACAYA HALİDE EDİB'İN ROMANLARINDA ÇOCUK (HEYULÂ'DAN ZEYNO'NUN OĞLU'NA

AUTHORS: Süheyla YÜKSEL

PAGES: 275-300

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/237038>

GERÇEKTEN KURMACAYA HALİDE EDİB'İN ROMANLARINDA ÇOCUK (HEYULÂ'DAN ZEYNO'NUN OĞLU'NA

Doç. Dr. Süheyla YÜKSEL*

ÖZ: Makale, Halide Edib Adıvar'ın, Cumhuriyet öncesi kaleme aldığı romanlarındaki “çocuklar”a yöneliktir¹. 1924'te yayımlanan *Kalp Ağrısı*, çocuk teması bakımından yazarın ilk eseri *Heyulâ* ile benzerlik gösterdiği; *Zeyno'nun Oğlu* ise *Kalp Ağrısı*'nin devamı olduğu, vakası çocuk etrafında şekillendiği için değerlendirilmiştir. Halide Edib'in hayatı, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk kadınının toplumsal hayatta ve ailedeki konumunu yansıtır. Bu yıllarda yazar, sağlığa, eğitime yönelik kuruluşlarda çalışmıştır; “çocuklar”la birliktedir. Ayrıca Halide Edib iki çocuk annesidir. Eser yazarından bağımsız değildir. Dolayısıyla Halide Edib'in romanlarında “çocuk”, sivil toplum kuruluşlarında görev yapan bir kadının ve çocukları için kaygı duyan bir annenin bakışıyla anlatılmıştır. Yazar, “çocuklar” üzerinden bazı mesajlar da vermiştir. Romanları “çocuklar” merkezli okumak bu bakışların tespiti demektir. İncelenen eserlerde, psikanalistlerin anne özleminin dışı vurumu olarak belirledikleri bazı semboller bulunmaktadır. Bu sembolleri barındıran romanlar, yazarın psikolojik sıkıntılarının arttığı yıllara aittir Bu bakış açısıyla değerlendirilince, yazarın romanlarına sadece yaşadığını değil yaşamadıklarını da yansıttığı görülmektedir. Bu romanlarda “çocuklar”ı anlatan bazı pasajlar, yazarın *Mor Salkımlı Ev* isimli hatırasında çocukluğunu anlattığı üslupla benzeşmektedir. Bu benzerlik, “çocuk Halide”yi düşündürmektedir. Romanlardaki “çocuklar”a bu açıdan bakmak, eserleri ve yazarı daha iyi tanımayı sağlayacaktır.

* Cumhuriyet Üni. Edebiyat Fak. TDE Böl. syuksel58@hotmail.com

¹ Prof. Dr. İnci Enginün'ün “Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Çocuklar” başlıklı yol açıcı bir yazısı mevcuttur. Söz konusu yazıda yazarın romanlarının yanı sıra hikâyeleri ve tiyatrolarına da müracaat edilmiştir (Enginün 1991: 416-425). Bu yazıda ise, yazarın belirli bir dönemde kaleme aldığı romanlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halide Edib, *Heyulâ*, *Kalp Ağrısı*, *Raik'in Annesi*, *Mev'ut Hüküm*, *Zeyno'nun Oğlu*, *Seviye Talip*, *Son Eseri*, *Yeni Turan*, *Handan*, *Ateşten Gömlek*.

**From Reality to Fiction Child in Halide Edib's Novels
(From *Heyulâ* to *Zeyno'nun Oğlu*)**

ABSTRACT: Halide Edib Adıvar lived in a process in which Turkish society was at the crossroads in terms of social, cultural and political sense, and sometimes she was at the centre of these changes. The works of the writer, who began to get fame in the world of literature even when she was very young, have overtones of the rapidly changing structures of our society. Halide Edib, who appeared before the readers with a social message since her first work, gave these messages generally through the female characters. Women in her novels are examined concerning their mother identity as well as their place in the social life. The writer regards family as one of the basic stones of the society and gives suggestions for the healthy continuation of this unity. That is where the children characters of Halide Edib appear. The novels of Halide Edib are notable for depicting the relation between children and parents. In these novels, children are told with their mothers first and then father figure is given prominence. It is possible to follow this change in the relation between children and the parents in the childhood years of the writer. Apart from all of these, there are her own childhood and yearnings in Halide Edib's children heroes. In this study, the children in Halide Edib's novels from *Heyulâ* to *Zeyno'nun Oğlu* will be evaluated in terms of both as reflecting the changes in our social life and telling the biography and the psychology of the writer.

Keywords: Halide Edib, *Heyulâ*, *Kalp Ağrısı*, *Raik'in Annesi*, *Mev'ut Hüküm*, *Zeyno'nun Oğlu*, *Seviye Talip*, *Son Eseri*, *Yeni Turan*, *Handan*, *Ateşten Gömlek*.

Giriş

Halide Edib Adıvar; Türk toplumunun, sosyal, kültürel, siyasal açıdan yol ayrımında olduğu bir süreçte ve zaman zaman bu değişikliklerin merkezinde bulunmuş bir yazardır. Kendi ifadesiyle “*Yirmi beş yaşından evvel, birkaç ay içinde*” “edebî şöhret”e (Adıvar 2004: 153) kavuşan Halide Edib’in eserleri de hareketli hayatından ve hızla değişen toplumsal yapıdan izler taşır. Aynı kalemden çıkmakla birlikte bu romanlarda farklı bakış açıları görmek mümkündür. Dolayısıyla bu eserler incelenirken kaçınılmaz olarak tasnife tabi tutulmuştur.

İnci Enginün, Halide Edib’in romanları ve romancılığıyla ilgili olarak:

İlk romanından itibaren “kadının aile içinde eşi, çocuğu ve dış çevresiyle münasebetlerini ele alan Halide Edib’in Cumhuriyet’e kadarki romancılığı iki kümede toplanabilir. Birinci kümedeki romanları Heyulâ (1909), Raik’in Annesi (1909), Seviye Talip (1901), Handan(1912) ve Son Eseri (1913)’dir... İkinci küme romanları, kadının toplum hayatına siyaset ve savaş dolayısıyla aktif olarak katılışını anlatır. Devlet idaresindeki reform ve hareketleri, devletin arka arkaya girdiği savaşlar ve Türk milletinin var oluş mücadelesi yazara bu romanları yazdırmıştır: Yeni Turan(1913), Mev’ud Hüküm (1918), Ateşten Gömlek (1922), Vurun Kahpeye (1923) (2009: 396, 398)

tespitini yapar. İnci Enginün Halide Edib’in, *Kalp Ağrısı (1924)* ile “yeniden kadın ve erkek kahramanlarının gönül hikâyelerine” (Enginün 2003: 253) döndüğünü söyler. Bu eserin devamı olan *Zeyno’nun Oğlu*’ndan sonra kaleme aldığı ilk roman olan *Sinekli Bakkal*’ı “mazinin değerlerini yeniden keşfetme ve yaşanan hayatta onların yerini arama çabası” olarak yorumlar. Halide Edib’in daha sonra, II. Dünya Savaşı, kasaba ve köylerden kente göç gibi sosyal konulara yöneldiğini belirtir (Enginün 2003: 253-255).

Tansu Bele; Halide Edib Adıvar İlk Dönem Yapıtları adlı eserinde kronolojik sırayı göz önünde bulundurarak, yazarın bütün eserlerine yönelik bir tasnif yapmış ve üç dönem tespit etmiş ama tespit ettiği dönemlerin başlangıç ve bitiş tarihlerini vermemiştir (Bele 2010: 229-230). Bununla birlikte her bir döneme dahil ettiği ilk ve son eserin yayımlanış tarihleri göz önünde bulundurulunca; İlk Dönem 1897-1918; İkinci Dönem 1922-1924; Üçüncü Dönem 1926-1974 olarak belirlenebilmektedir.

Veysel Şahin’in Bilge Kadının Aynadaki Yüzü Halide Edib Adıvar’ın Romanlarında Yapı ve İzlek, isimli kitabında ise yazarın romanları yine üç grupta incelenmiştir fakat hareket noktası temalardır. Şahin’in tasnifinde; “Bireysel ve Psikolojik İzlekli Romanlar”, “Yeniden Kuruluş ve Kurtuluş Savaşı İzlekli Romanlar”, “Töre ve Toplumsal İzlekli Romanlar” başlıkları yer almaktadır (2014: 55-820).

Hangi şekilde tasnif edilirse edilsin Halide Edib’in daha ilk eserinden itibaren kadın ve aileyi merkeze alan sosyal bir mesajla okuyucunun karşısına çıktığını ve yazarın Mor Salkımlı Ev’de anlattıklarına bakınca, üzerinde durduğu sosyal meseleleri; yaşayarak idrak ettiğini de söylemek yanlış olmayacaktır.

Aslında Halide Edib; “on dört yaşında yazdığı ve daha sonra Harap Mabetler’de yer alacak olan “Eller” (Çetişli 2007: 337) isimli yazısında;

kadınların çaresizliğini, ezilmişliğini şiirsel bir dille anlatmaya çalışmış; “bütün kadınlık dünyasının gizli acılarını” (1973: 25) içinde hissetmiş ve “Siz ezilir, siz ağlar, siz inler, siz isyan edersiniz; elleriniz ebediyyen göklere açık, yok olmak istersiniz; fakat her kuşağın kadınlığı öbür kuşağa şiir, zevk, düşünce ve eğlence olmak için hep gözyaşları ve kanlar içinde boğulur.” (1973: 26) diyerek hemen bütün romanlarının ana temasının ne olacağını göstermiştir.

Nitekim, Halide Edib’in romanlarında kadınların önemli bir yer tuttuğu tartışılmaz. Ayrıca bu eserler “Değişen kadının izdüşümleri” (Argunşah 2015: 27-52) merkeze alınarak okunduğunda, Türk kadınının kimlik arayışları takip edilebilir. Uzun bir yolculuk olarak değerlendirilebilecek bu kimlik arayışında çocuk, Halide Edib’in kadın kahramanları ile birliktedir. Bu birliktelik devrin, kadını öncelikle anne olarak gören anlayışıyla yorumlanabilir.

Bu geleneksel bakışın dışında, yazarın biyografisinde de, bu konunun yorumu için yardımcı olacak bilgiler mevcuttur. Annesini küçük yaşta kaybeden, genç yaşta anne olan, uzun yıllar eğitimci olarak çocuklarla yan yana bulunan Halide Edib; sosyal, siyasi ve hatta askerî mücadelesini, çocukları için duyduğu kaygıyla birlikte yürütmüştür. Mesela, Tanin’de yazdığı için tehdit mektupları aldığı zaman gözleri oyun oynayan çocuklarına takılmış ve onlar için ayrıca kaygılanmıştır. (Adıvar 2004: 153) “İstiklal Mücadelesi hissi”nin kendisinde “bir çeşit mukaddes cinnet” haline geldiği zaman bile “küçük oğlunun uzun pantolon giymek isteği”ni unutmaz. Anadolu’ya geçiş için hazırlıklar yaptığı hareketli günlerde oğluna uzun pantolonlu elbiseyi diktirmeyi ihmal etmemiştir. Anadolu’ya geçmeden önce, çocuklarını Robert College’e yatılı olarak yerleştirmiştir. Kendisi için ölüm fermanını çıkarıldığını duyduğu zaman çocuklarının bu hükmü nasıl karşıladıklarını düşünür, oğullarının Amerika’ya gitmesinin temin edildiğini öğrendiği zaman memnun olur (Adıvar 2016: 35, 65, 70, 71, 147, 161). Burada Alev Sınar’ın Halide Edib’in eserleriyle ilgili olarak yaptığı, “Her şeyden önce anne olduğu için çocuk konusunda çok duyarlıdır ve küçük kahramanlığı anlattığı satırlarda okuyucu adeta anne sıcaklığını duyar” (1997: 102) tespitine de dikkat çekmek gerekir. Yazar, sadece çocukları için kaygılanmamıştır; bu kaygı ve duyarlılık eserlerinin üslubuna da yansımıştır.

Bir aydın da olarak Halide Edib, ülkenin yaşadığı vahameti anlatırken yine dikkatini çocuklara yöneltmiştir. Ona göre, Hristiyan çocuklar ile Müslüman çocuklar arasındaki düşmanlığın boyutu, içinde bulunulan durumun en acı göstergesidir (Adıvar 2016: 64).

Çocuklar ve Ebeveynleri

Halide Edib'in romanlarındaki çocuk ebeveyn ilişkisi, iki açıdan değerlendirilebilir. Birinci bakış açısında yazarın çocukluğu vardır. Halide Edib, annesini küçük yaşta kaybetmiştir, onunla hatıraları çok fazla değildir. Bu kayıp ve duygusal yönü fazla olan hatıralar yazarın romanlarına yansır.

İkinci bakış açısında ise toplumsal hayattan yansıyan çocuk ebeveyn ilişkileri vardır. Bu bakış açısında da çocuk önce, evde anne ile beraberdir. Daha sonra okul hayatının başlaması ve babanın ön plana çıkması gözlemlenmektedir.

Erkek Çocuklar ve Anneleri: *Raik'in Annesi, Mev'ut Hüküm, Zeyno'nun Oğlu*

Halide Edib'in ilk romanı *Heyulâ*, 1909'da tefrika edilir. Bu romanda doğumundan üç gün sonra ölen Gülgün bebek, romanın sonunu hazırlar fakat bu bebek, romanın teması ve yazarın vermek istediği mesaj açısından bir anlam ifade etmez, yazarın bilinçaltının esere yansımaları açısından önemlidir ve bu makalenin sonunda "Büyüyemeyen Bebekler" başlığı altında değerlendirilecektir. Hâlbuki yazarın daha sonra kaleme aldığı romanlardaki çocuk; yazarı anlatma, toplumu yansıtma, toplumsal bilinçaltını açığa çıkarma bakımından çok daha anlamlıdır.

Heyulâ ile aynı yıl yayımlanan *Raik'in Annesi*'nin çocuk kahramanı, annesiyle derin bir duygusal bağı olan Raik'tir. Roman, Raik'in etrafında döner, onun için yapılan fedakârlıkla biter. Raik'in annesi Refika, eserin sonunda oğlunun hatırı için, Mansur'un sevgisini reddedip kendisini aldatan eşi Rauf'u affeder.

Bu romanda çocuk, toplumun kadına bakış açısını yansıtır. Bu bakış açısında kadını anne kimliğiyle ön plana çıkaran anlayış hâkimdir.

Yazar, daha sonra kaleme aldığı romanlarında da anne-çocuk birlikteliğini işlemiştir ama bu eserler *Raik'in Annesi*'ndeki duygusallıktan uzaktır. Bu anlamda dikkat çekici olan iki eserden, *Mev'ut Hüküm* ve *Zeyno'nun Oğlu*'ndan söz etmek gerekir.

Halide Edib, *Mev'ut Hüküm*'de okuyucusunu İstanbul'un fakir semtlerine götürür ve çamaşır yıkayarak evini geçindirmeye çalışan Ayşe ve oğlu Mehmet ile tanıştır. Her ne kadar Ayşe, "*kocasına bağlılığı ve tutsaklığı analığından büyük*" (1983: 57) olarak gösterilse de bu ailede babanın geri planda kaldığı anne ile çocuğun el ele olduğu tartışılmaz. Bu-

rada çizilen anne-çocuk resmi *Raik'in Annesi*'nde çizilen tablo gibi değildir. “*Hastaneden dönerken (gözyaşını) bir eliyle (annesinin) yırtık çarşafının ucuna silen Mehmet’le beraberdi. Çocuğun gözyaşları, yarı annesinin ağlamasından, yarı da sonbaharın acı soğuklarından üşüyen çıplak ayaklarına taşların batmasının verdiği rahatsızlıktandı.*” (1983: 57). Bu sefalet resmi, Kasım Şinasi’nin yardımıyla değişecek; Mehmet, Sultani’ye gidecek ve “*her pazar sabahı annesi ile gelip Kasım’ın elini*” (1983: 99) öpecektir.

Halide Edib, *Raik'in Annesi* ve *Mev’ut Hüküm*’de işlediği erkek çocuk ile anne arasındaki duygusal yakınlığı, *Zeyno’nun Oğlu*’yla yeniden, fakat daha görünür sebeplere dayandırarak romana taşımıştır.

Zeyno’nun oğlu Haso Çocuk, büyüme süreci, kimlik arayışları bakımından anlamlı olduğu kadar ebeveyn çocuk ilişkisi açısından da dikkat çekicidir. Haso Çocuk, köylüler ve babası bildiği Ramazan tarafından kabbullenilmemiş ve bu dışlanmışlığı annesiyle birlikte yaşamış, “*hoyrat dünyadan kaçıp bu göğse*” (1967: 96) sığınmıştır. Kendisini evlat edinmek isteyen İstanbullu Zeyno ile Muhsin Bey’in bu dileğini, annesinden ayrılacağı kaygısıyla, kabul etmek istememiştir.

Haso Çocuk aslında babası zannettiği Ramazan’ı benimsememektedir. Romanda, bu hislerin sebebi, Ramazan’ın ona karşı davranışları olarak gösterilir ki bu tartışılmaz fakat psikanalistler, erkek çocuğun büyüme sürecinde babasına karşı düşmanlık beslediğini ve sevgisini annesine yönelttiğini söyler (Freud 1981: 15; Jung 2005: 25). Diyebiliriz ki *Zeyno’nun Oğlu*’ndaki anne-çocuk ilişkisinin sadece kişisel değil evrensel bir izahı da vardır.

Birbirinden farklı zamanlarda yayımlanan bu üç eserde Halide Edib, anne ile erkek çocuk arasındaki yakınlığı iki farklı bakış açısıyla işlemiştir. Bu bakış açılarının ikisinde de tartışılmaz şekilde duygusallık vardır fakat *Raik'in Annesi*’nde yazarın amacı kadının anne kimliğini öne çıkarmak, çocuk aracılığıyla aile bütünlüğünü sağlamaktır. *Mev’ut Hüküm* ve *Zeyno’nun Oğlu*’nda ise konu sosyal platforma taşınmış, anne oğul sevgisi dayanışmaya dönüşmüştür. Bunlardan birincisinde yoksulluk ön plandadır; ikincisinde ise, yoksulluğa toplumsal baskı da eklenmiştir.

Anne ile Baba Arasında: Seviye Talip

Raik'in Annesi’nde babasını özleyen ve annesinin fedakârlığıyla ona kavuşan çocuk, bu eserden bir yıl sonra yayımlanan *Seviye Talip*’te bu kadar şanslı değildir.

Seviye Talip'in çocuk kahramanı Hikmet; önce annesiyle el eleder, sonra onu uzaktan seyreder, bu arada babasını tanımaya çalışır, daha sonra henüz tanıyamadan kaybettiği babası gibi olması öğütlenerek eser bitirilir.

Denilebilir ki, Halide Edib, *Raik'in Annesi*'nde kısmen hissettirdiği çocuk baba yakınlaşmasını, *Seviye Talip*'te bir adım daha ileri götürmüş, onunla vakit geçirmesini sağlamış ve biraz da zorlayarak okuyucunun hafızasında çocuğu için fedakârlık yapan bir baba figürü bırakmaya gayret etmiş fakat sonuçta anne ile çocuğu baş başa bırakmıştır. Bütün bu gidiş gelişleri; yazarın biyografisinden hareketle yorumlamak mümkündür.

Öncelikle, *Seviye Talip*'in çocuk kahramanının yaşadıkları, bu eserde iki farklı Halide Edib'in yer aldığını düşündürür.

Halide Edib, *Mor Salkımlı Ev*'de annesiyle ilgili hatıralarını “Bu, Bir Küçük Kızın Hikâyesidir” başlığı altında anlatır. *Seviye Talip*'in ilk kısımlarında, eserini “*bir küçük kız*”ın bilinciyle kaleme alan Halide Edib'i görebiliriz. Çünkü duygusallığın yoğunlaştığı kısımlarda, Halide Edib'in annesiyle ilgili olarak hatırında kalan en net hatıra olarak dile getirdiği tasvirdeki gibi, “eller” ön plana çıkarılmıştır. Söz gelimi, Fahir ile Macide arasındaki buzları eriten; Fahir'in Macide'yi “*bir eli yanına düşmüş, öbürü de Hikmet'in karyolasını yakala*”mış (1982 /1: 33) olarak görme anıdır. Bu görüntü, artık büyümüş olan “*bir küçük kız*”ın “gündüz düşleri”² olmalıdır.

Seviye Talip'te çocukla anne el ele işlenirken eser, *Raik'in Annesi*'ne benzer fakat bu benzerlik çok devam etmez. *Seviye Talip*'in Hikmet'i bir süre sonra bu ilgiden yoksun kalacak, annesinin “yeni kadın” olma çabaları arasında silikleşecektir. İşte bu bölümlerde, kadının toplum hayatında daha

² “Freud’un yaratıcılık üzerinde yorum yaptığı diğer bir konu da ‘düşlemler’ üzerine olmuştur. ‘Gündüz düşleri’ olarak adlandırılan bu oluşumları çocuklukta ‘oyun oynama’ ihtiyacıyla örtüştürme yolunu seçer. Freud, insanların çocuklukta oyunlar oynadıklarını, belli bir yaştan sonra da bu oyun oynama alışkanlığının yerini düş kurmaya bıraktığını söyler. Çocuk oyun oynamaktan utanmazken ve gerçek ile düş arasında kesin bir ayırım olduğunun farkındayken; yetişkin hem düş kurmaktan utanır hem de gerçek ile düş arasındaki katı sınırları zaman zaman ortadan kaldırma yoluna gider. Gündüz düşlerine fazlasıyla rağbet gösteren bu insanlar gerçek hayatta yakalayamadıkları mutlulukları düşlerinde bulur ve doyuma ulaşmaya çalışırlar.” “Edebi eser gibi sanat eserlerinin oluşmasında da yine sanatçının/yazarın düşlerini diğer insanlarla paylaşma düşüncesi yatar fakat bu paylaşım kurmaca âlemin sanatsal forma sokulmasıyla mümkün olur, dikkat çekici bir hal alır. Çocukken oynamaktan utanmayan yazar, belli bir yaşa geldikten sonra oyun ihtiyacını düşler yardımıyla gidermeye çalışır fakat çocuklukta çok da gelişkin olmayan süperegonun yetişkinlikte oldukça faal bir rol kazanması sebebiyle bu düşlerden utanç duyar. Bu düşler yazar tarafından çeşitli kılıklara sokularak edebi esere yansıtılır.” (Atlı 2012: 261).

fazla yer almasını, kendisini geliştirmesini isteyen Halide Edib vardır. Artık Macide, hem dolaptan elbise çıkarmaya çalışır, hem de Hikmet'i uyutmaya. Bu arada, “*Uyu yavrucuğum, sana yarın şokola alacağım, olmaz mı?*” (1982 /1: 52) diyerek çocuğunu sevgiyle değil hediyeyle ikna etmeye çalışırken, bir taraftan da Fahir’e ne giyeceğini sormaktadır. Bu pasaj, çocuğunun yatağı başında uyuyakalmış Macide’nin artık çok değiştiğini gösterir.

Halide Edib’in Macide ile Hikmet arasındaki anne-oğul yakınlığını anlatmak için çaba sarf ettiği bölümlerde ortaya çıkan “*bir küçük kız*”ın bilinci bu defa baba ile çocuk arasındaki iletişimi sorgular. “*Anasının savsakladığı küçük Hikmet*” babası Fahir ile baş başa kalınca “*kendisiyle yeni ilgilenen babaya meraklı, ağır*” bakmakta “*küçük sokulganlıklarla*” çevresinde dolaşmaktadır fakat Fahir, “*o kadar dalgın ve bitkin*”dir ki “*ona pek önem*” vermez (1982 /1: 65). Bu sahne, *Mor Salkımlı Ev*’deki “*Anasını göçtüğü günden sonra küçük kız babasının varlığı ile çok şiddetle alakadar olmuştur. Bu genç baba, her gece, önünde tek mum yanan tepsinin üzerine eğilir, tepsiye mütemadiyen gözyaşları damlar. Dizlerine sarılan küçük kızın varlığından haberdar gözükmez...*” (2004: 16) cümlelerinde ifadesini bulan babayla yakınlaşma gayretlerinin romana yansımaları olarak okunabilir. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın artık çocuk, babayla yakınlaşmaktadır.

Seviye Talip’in kaleme alındığı yıllarda, Halide Edib’in yaşadıklarını göz önünde bulundurmak ise, romanın sonunu ve eserin çocuk kahramanı Hikmet’in yazgısını daha farklı şekilde yorumlamayı gerektirir. Halide Edib, 31 Mart Olayı’nın ardından çocuklarıyla birlikte önce Özbekler Tekkesi’ne, oradan Amerikan Kolejine sığınmıştır. Burada dört gün kaldıktan sonra yine çocuklarıyla birlikte Mısır’a giden Halide Edib’in küçük oğlu orada hastalanır. Daha sonra Isabel Fry’den aldığı bir davet üzerine, eşi Salih Zeki’nin ısrarıyla İngiltere’ye gider. (Adıvar 2004: 158-160, 164, 166) İstanbul’a dönüşünün hemen ertesinde yine küçük oğlu tifoya yakalanır. Yazar “*Seviye Talip adlı romanımı çocuğumun hastalığı esnasında uykusuz geçen gecelerde yazmıştım*” (Adıvar 2004: 172) der. Halide Edib, çocuklarıyla baş başadır fakat büyük kederler de yaşamıştır. Yazarın o günlerde yaşadıkları romanın sonucunu da belirlemiş olmalıdır çünkü *Seviye Talip*’in sonunda da, sıkıntılı günlerin ardından, Macide ile oğlu Hikmet baş başa kalmıştır.

Bu eserle ilgili olarak Nüket Esen’in yaptığı; “*Halide Edib, kadına Tanzimat’tan beri gelenekselleşmiş bir bakışın beklentisi olan ‘gelecek neslin biricik annesi ve eğiticisi’ değerlendirmesini yeniden üretiyor ki, romanın sonunda ideal kadın tipine yaklaşan Macide bu kimliğe bürünecektir*” (Esen 2010: 143) tespiti ise, Macide’nin, romanın başında ve sonunda,

anne kimliğiyle ön plana çıkarılmasının sosyolojik bir bakışla değerlendirilmesidir.

Macide, romanın sonunda yine “anne” kimliğiyle ön plana çıkarılmıştır fakat bu anne çocuğuna babasını örnek gösterir. Böylece yazar, daha sonraki eserlerinde işleyeceği çocuk ebeveyn ilişkisinin işaretini verir.

Seviye Talip’ten sonra yayımlanan *Handan* ve *Yeni Turan*’da çocuklar vardır. Fakat romanın aktüel zamanında onlarla yaşanmış bir olay veya onların duygularına dair pasajlara yer verilmemiştir. Hâlbuki bu eserlerden bir yıl sonra yayımlanan *Son Eseri*’nde çocuk ve çocuk-ebeveyn ilişkisi üzerinde önemle durulur.

Kız Çocuklar ve Babaları: *Son Eseri*, *Mev’ut Hüküm*

Son Eseri, bir yazar olarak Feridun’un romanını yazma sürecini anlatır. Bu süreçte Kâmuran ile yaşadığı aşk sorgulanır ama Feridun’un çocukları, özellikle kızı Nerime ile ilişkisi, eserin sonucunu belirler.

Romanın kahramanı Feridun başlangıçta çocuklarıyla ilgili bir babadır hatta “*çocuklarına çok fazla yüz verdiği için*” (2008: 46) eşi tarafından eleştirilmektedir. Bu ilginin yanı sıra *Son Eseri*, Feridun ile kızı Nerime arasındaki ilişki açısından dikkat çekicidir çünkü Nerime babasına aşırı derecede düşkündür. Bu romanın duygu katmanında anne, olabildiğince işlevsiz gösterildiği için kız çocuğun onu rakip görmesi, kıskanması için hiç sebep yoktur. Zaten baba da kendisine çok yakındır ancak Nerime, babasının Kâmuran’a zaafını hissettiği zaman onu kıskanır. Amcasının Kâmuran’la evlenmesi düşüncesine bile karşı çıkar; babasının seyahate çıkmasını istemez, yanına gidince başını çevirir ve “*iki parmağını üst üste ‘boz’ der*” (2008: 128). Nerime’nin ölümü de, Feridun Hikmet üzerinde yalnız çocuğunu kaybeden bir baba kederi bırakmaz. Onun ne içinde bir ıstırap, ne gözünde bir yaş vardır. “*Feridun’un vücudu bir heyulâ gibi odada dolaşır*” (2008: 179) ve tutkulu bir aşkla bağlı olduğu Kâmuran’ı, büyük ölçüde yine onun yönlendirmesiyle bırakarak İstanbul’a döner. Diyebiliriz ki bu romandaki tutkulu aşk motifinin hemen yanı başında baba ile kızının ilişkisini tutku derecesinde görmek mümkündür.

Son Eseri; çocuğu için fedakârlık yapan baba motifiyle *Seviye Talip*’e bağlanabilir ama bu eserde fedakârlık, ulvi değerler üzerinden değil Feridun Hikmet’in duygu dünyası üzerinden yapılmıştır. Bu denli yoğun yaşanan baba-çocuk ilişkisinin işlendiği noktada, edebî eserlerin değerlendirilmesi için psikanalizden ödünç alınan komplekslerden bahsetmek gerekir.

Eserin yaratılma faaliyeti göz önüne alınırken Freud'un üzerinde en çok durduğu konulardan biri komplekslerdir. 'Serbest çağrışım' yöntemiyle farkına varılan bu kompleksler, bilinçaltının derinlerine gizlenmiş ve kişinin çocukluktan başlayarak bütün hayatı boyunca onu etkileyen önemli oluşumlardır. Sanatçı da bilinçaltının derinliklerine inerken bu komplekslerinden faydalanarak kurmaca dünyayı yaratma yoluna gider (Atlı 2012: 260).

İsmi Yunan mitolojisinin isyankâr kızı Elektra'dan alan Elektra kompleksine, kız çocuğunun babaya olan düşkünlüğünü ve anne ile olan rekabetini açıklamak için başvurulur. *Son Eseri*'ndeki baba-kız yaklaşmasını Elektra kompleksi olarak yorumlamak ve bu yaklaşmanın aslında, annesinin ölümünden sonra Halide Edib'in babasına düşkünlüğü olarak okumak mümkündür. Nitekim yazar, bu romandan yıllar sonra kaleme aldığı *Mor Salkımlı Ev*'de annesini kaybettikten sonra abartılı denecek bir duygusallıkla babasına bağlandığını; bir gece Ceyb-i Hümayun Dairesinin kapısının bu küçük kız için açıldığını anlatacaktır (2004: 21).

Son Eseri'nden dört yıl sonra yayımlanan ve toplumsal bir yaraya işaret etmek amacıyla ve natüralist bir bakış açısıyla kaleme alınan *Mev'ut Hüküm* (1917)'de; psikolojik yapıları, sosyal tabakaları ve romandaki konumları birbirinden çok farklı üç çocuk yer alır.

Bunlardan ikisi, birçok açıdan birbirinin zıttı denilebilecek teyze çocukları Hayri ile Atife; diğeri ise romanın ortalarında okuyucu ile tanıştıran, yazarın o güne kadarki eserlerinde aktif olarak görülmeyen fakir bir semtin çocuğu Mehmet'tir.

Yazar daha romanının ilk sayfalarında iki teyze çocuğunu, biraz da taraf tutarak, romanın kahramanı Kasım Şinasi'nin bakış açısıyla okuyucuya tanıtır. Kasım Şinasi, "*amcasının küçük modeli*" (1983: 17) olarak gördüğü Hayri'ye çok da fazla bir yakınlık hissetmez. Aslında Hayri adeta iki boyutlu çizilerek *Raik'in Annesi* ve *Seviye Talip*'teki çocuklara bağlanmıştır fakat annesi Behire; ne Raik'in annesi Refika ne de Hikmet'in annesi Macide'dir. O, "*pek duygulu bir ana olduğunu belirtecek şimdiye (çocuğu ölene) kadar dıştan bir kanıt gösterme*"mıştır (1983: 31).

Romanın ilk sayfalarında görülen ve hemen sahneden çekilen Hayri, ölümüyle de olsa annesinin ilgisine mazhar olmuş ve belki bu hâliyle yazarın hâlâ bilinçaltında yatan anne özlemini yansıtmıştır.

Son Eseri'nde çocuk kahraman Nerime'nin babası Feridun ile yakınlığı üzerinde durulmuş; Nerime'nin fizikî olarak babasına benzediği

vurgulanmış; onun kıskanma, hayranlık gibi duyguları da işlenerek, önceki eserlere göre çocuk daha fazla ön plana çekilmişti. *Mev'ut Hüküm*'ün Atife'si ise görünür olma bakımından Nerime'den bir adım daha ileridedir çünkü onun duygularının yanı sıra eğitime de yer verilmiş, sosyal hayata katılmak isteği dile getirilmiştir. Bütün bu yönleri Atife'nin farklı bakış açılarıyla yorumlanmasını gerekli kılar.

Mev'ut Hüküm'ün ön planda olan çocuk kahramanı Atife, romanın başında özellikle annesinin sevgisine muhtaç olan ama ona yaklaşılamayan küçük bir kız olarak gösterilir. Halide Edib, bu eseri o yılların korkunç hastalığı frengiye dikkat çekmek de için kaleme almıştır. Anne ile kızı arasındaki bu mesafeli tavrın romanda görünen sebebi budur fakat Sara kızını kendinden uzaklaştırmak için o denli abartılı bir tepki gösterir ki Atife annesinden korkar. Bu kısımlar, biraz da küçük Halide'nin bilinçaltının görünüşleri gibi okunabilir. Çünkü yazarın *Mev'ut Hüküm*'de kurmaca gereği anlattığı bu duygular, yıllar sonra kaleme alınan *Mor Salkımlı Ev*'de, "*Galliba o yaştaki çocukların anaya bağlılığı, onu kendilerine bir sığınak telâkki etmelerinden ileri geliyor. Bir şuur altı dahi olsa muhitin onu göçüp giden, sünen bir insan telâkki ettiğini de hissetmiştir. Evet, hem bu solgun anadan ayrılmak istemez, hem de ondan korkar.*" (2004: 12) cümleleriyle dile getirilecek ve yazarın bunları bizzat yaşadığını gösterecektir.

Yazar daha sonra, Atife'yi Kasım Şinasi ile tanıştırır. Küçük kız, annesinde ve babasında bulamadığı ilgiyi ondan görecektir. Kasım Şinasi, Sara ile evlenince, Atife babaya kavuşmuş olur fakat annesinin mutluluğunu kıskanır. Kasım Şinasi, "*biz baba kız olduk, bunun için hiç ayrılmayacağız*" (1983: 136) diyerek bu kıskançlığı bertaraf etmeye çalışır. Kasım Şinasi, Atife ile daha fazla vakit geçirir.

Hülya Argunşah ilk kadın yazarların babalarıyla ilişkilerini değerlendirirken,

Fatma Aliye Hanım'ın, Halide Edib'in ve Şükûfe Nihal'in eserlerinde kadınların evde özel hocalardan ders aldıkları, eğitim konusunda biraz dağınık da olsa babalarıyla çok yakın bir temas içinde oldukları ve babaları tarafından yönlendirildikleri fark edilir. Tanzimat sonrası modernist hareketin genç erkekleri, eskinin temsilcisi olan ve kendilerine ayak bağı oluşturan babalarından uzak dururken kızlar, evin içinde bilginin kaynağı ve eğitim için gerekli imkânların kapısı olarak gördükleri babalarıyla yakındırlar. Bu sebeple ilk kadın yazarların eserlerinde eğitim konusunun vaz geçil-

mez rehberi olarak daima babalar yer alır. Ufukları hayranlık seviyesinde bağlı oldukları babaları sayesinde genişler (Argunşah 2016: 6)

tespitlerini yapar. Atıfe'nin artık babası olan Kasım Şinasi ile yakınlaşması da ilk kadın yazarların yaşadığı bu sürece benzemektedir.

Atıfe, romanın sonunda artık sosyal hayata katılan bir genç kızdır. Bu aşamada Atıfe ile ilgili yorum, dönemin toplumsal yapısı göz önünde bulundurularak yapılmalıdır.

Şener Şükrü Yiğitler, Tanzimat'tan sonra Türk edebiyatçılarının çocuklara "fert!" statüsü vermeyi uygun gördüklerini söyler ve

Jön Türk iktidarına gelindiğinde, genç yaşlı bütün vatandaşlarının itaat ve sadakatının mutlak monarşiden meşruti yönetime, dolayısıyla da vatan düşüncesine yönlendirilmesine dönük gayretler dikkat çeker. Başta "fert"leşme ve vatandaş olma sürecine girdiğini söylediğimiz çocuk bu aşamada vazife ve sorumluluklarla yüklü vatandaşlığın bir adım öncesinde görülür" (2014: 688) değerlendirmesini yapar. Yeni Turan'ın Kaya ve Oğuz'uyla birlikte Mev'ut Hüküm'ün Atıfe'sini de çocuğun, "fert"leşme ve vatandaş olma süreci'ni yansıtan roman kahramanlarıdır.

Mev'ut Hüküm ile birlikte Halide Edib çocuk kahramanlarını sadece duygusal değil gerçekçi bir bakışla anlatmaya başlamıştır. Kasım Şinasi'nin yardımıyla Sultaniye giden Mehmet, Amerikan okuluna giden Atıfe ile birlikte Halide Edib için artık çocuk, kadını esas alan toplumsal mesajlarının nesnesi olmaktan çıkmış, çocuğun merkez alındığı sosyal mesajın öznesi olmuştur.

Çocuk ve Yazarın Mesajları

Halide Edib, çocukların eğitiminin ülkenin geleceği için önemli olduğunu düşünmüş ve çeşitli vesilelerle verdiği mesajlarda bunu dile getirmiştir.

Oğlu Ayetullah'a ithaf ettiği ve seslendiği 'Allah'ın Nuru 1' (Türk Yurdu, C. 1, No 7, 1911-1912, s. 186-187) ve 'Allah'ın Nuru 2' (Türk Yurdu, C. 5, No 2, 16 Ekim 1913, s. 885-888) adlı yazılarında Halide Edib analık hislerini dile getirir ve kendisini devam ettirecek çocuğuna millî duygular telkin eder. Çocuk Allah'ın nurudur. Kadının hürriyeti üzerinde de duran yazar, eşlerini esir gibi gören ve hiçbir hususta onlara yardım etmedikleri gibi oğullarını da öyle yetiştiren erkeklere kızgındır. Zira anasına hürmet etmeden ve

sevgi duymadan büyüyen, vatanına da değer vermeyi bilmez. Halide Edib kendi oğlunun bu şekilde yetişmesini istemez (Sınar 1997: 103).

Bu satırlar, Halide Edib'in bütün çocuklara ve hatta anne-babalara verdiği mesaj olarak okunmalıdır.

Edebî metinler okuyucuya mesaj vermek amacıyla yazılmaz fakat “*Hemen her edebî eserin, bir hedef kitlesi ve bu kitleye ilettiği bir mesajı vardır*” (Arseven 2005: 42) Halide Edib'in romanlarında da okuyucuya iletilen bazı mesajlar bulunmaktadır. Yazarın mesajları bu makalenin konusu olan “çocuk” üzerinden bakılınca iki başlık altında toplanabilir. Romanlarda ilk önce çocuğun eğitime dikkat çekilmiştir. *Yeni Turan*, *Handan*, *Mev'ut Hüküm* bu açıdan değerlendirilebilir. Bu hassasiyetin arkasında yazarın eğitimci ve anne kimliği vardır.

Halide Edib, bu mesajdan ödün vermez. Fakat yazar bazı romanlarında, “*Dönem içerisinde üzerinde durulan millî kimliğin inşası, doğu-batı ekseninde toplum yapısının şekillenmesi gibi konularda çocuk kahramanlar üzerinden çözümlemeler yapar*” (Karaca 2014: 316). *Yeni Turan* ve *Zeyno'nun Oğlu*'nda çocuk kahramanları aracılığıyla verilen millî kimlik arayışlarına yönelik mesajlar bulunmaktadır. “*Salt edebiyat kaygısının güldüğü durumlarda bile, edebi ürüne yazarın niyetlerinin, inançlarının ve ideolojisinin sirayet etmesi olağan, hatta kaçınılmaz bir durumdur*” (Çağan 2005: 332). Bu eserlerdeki mesajlarda da Halide Edib'in “*niyetleri, inançları, ideolojisi*” vardır.

Çocuğun Eğitim: *Yeni Turan*, *Handan*, *Mev'ut Hüküm*

Halide Edib, sosyal hayatta görev almaya başladığı ilk günlerden itibaren eğitim camiasının içinde bulunmuş; çocuğun eğitimi üzerinde düşünülmüştür. Yazarın sosyal hayattaki bu faaliyetleri romanlarına birebir yansımaz fakat Halide Edib, *Raik'in Annesi*'nden itibaren vakanın elverdiği ölçüde, çocuk kahramanlarının eğitimi meselesini gündeme getirir. Böylece topluma, çocuk eğitiminin önemli olduğu konusunda mesaj verir.

Yazarın eserleri çocuğun eğitime yönelik mesajları bakımından değerlendirilirken dikkat çeken iki eseri, *Yeni Turan* ve *Handan* aynı yıl yayımlanmıştır (1912). Bu romanlarda vaka çocuk etrafında şekillenmiştir fakat roman kahramanlarının çocuklukları vardır. *Yeni Turan*'ın Oğuz'u içinde bulunduğu zor şartlara rağmen kendisini yetiştirmiş, çevresindekiler onun eğitimi için çalışmıştır. Benzer bir durum da Kaya için geçerlidir. Kaya'yı önce babası yetiştirir. Sonra o, kendisini yetiştirir. Bu örnekler, daha küçükken, “*Çocuklara küçük yaşta kendi kendilerine bakmayı öğretmek lâzım olduğu kanaatine*” (Adıvar 2004: 105) ulaşan; her

durumda ve şartta çocuğun eğitime önem verilmesi gerektiğine inanan Halide Edib'in topluma bir mesajıdır.

Yeni Turan'la aynı yıl yayımlanan *Handan*'da ise yazar kızların eğitimi üzerine bir mesaj vermiştir. Bu romanın “*başında tahsil ve terbiyesi dolayısıyla Handan'ın çocukluğundan bahsedilir. Bu durum, erkeklerle tahsilde ve düşüncede eşit kadın yetiştirmekle ilgilidir*” (Enginün 1991: 417). Birbirinden çok farklı özellikler taşıyan bu iki romanda da eğitim meselesine değinilmesi yazarın bu konuya verdiği önemin işaretidir.

Yazar, *Yeni Turan* ve *Handan*'dan dört yıl sonra *Mev'ut Hüküm* ile tekrar çocuk eğitimi konusuna dikkat çekecektir. *Mev'ut Hüküm*'de, kıskançlık, minnet, sevgi, korku gibi çok farklı duygular işlenir; aile bireyleri arasındaki ilişkiler, sağlık, sosyal sorumluluk projeleri gibi birçok mesele üzerinde durulur. Bu düşünce ve duygu yoğunluğu içerisinde bile romanın çocuk kahramanları Atife ve Mehmet'in eğitimi gündeme getirilmiş; böylece yazar, hangi şartlar altında olursa olsun çocukların eğitime önem verilmelidir, mesajını Atife ve Mehmet üzerinden okuyucuya ulaştırmıştır.

Atife, eğitiminin daha düzenli olması için yatılı okula gönderilir. Çünkü Kasım Şinasi “*Atife'nin öğreniminin özel öğretmenler elinde, fakat o kadar savsaklanarak, ilgi görmeyerek ve düzensiz olarak süremeyeceğini*” (1983: 98) anlatmıştır. Kasım Şinasi'ye söylenen bu sözlerin aslında eğitimci Halide Edib'e ait olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Atife'nin eğitimi için seçilen Amerikan Okulu; muhtemelen devrin popüler eğitim kurumları olduğu için tercih edilmiştir. Ancak, Halide Edib'in Amerikan Kız Kolejinde³ okuduğunu, çocuklarını da Robert Koleje gönderdiğini unutmamak gerekir.

Mev'ut Hüküm'ün Atife'si, yatılı okula gönderilerek ebeveynlerinin kanatları altından ayrılmış; annesi kabul etmese bile, hastabakıcı olmayı talep edecek kadar büyümüş; fikirler yürütebilecek bir konuma gelmiştir. Bu konum, “... erkek yazarların yazarak telkin ettikleri kadın karakterlerden, kadın yazarların bizzat kendi gözlem ve tecrübelerini de ekleyerek yarattıkları kadın karakterlere doğru bir geçiş”in (Argunşah 2009: 22) örneği olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Halide Edib, Atife'yi yatılı okula göndererek çocuk kahramanları için aile dışında yeni bir alan açmıştır.

³ Halide Edib, bu koleje giden az sayıdaki kız öğrencilerden birisidir. Bu öğrenciler çevrenin baskısını üzerlerinde hissetmişler hatta bazıları bizzat Sultan II. Abdülhamit'in emriyle okuldan alınmıştır (Jenkins 2008: 134). Halide Edib *Mor Salkımlı Ev*'de anlatıldığına göre yazar da bu okuldan padişahın emriyle ayrılmış fakat babasının ısrarcı tutumuyla bir süre sonra tekrar koleje gönderilmiştir (2004: 101, 124).

Mev'ut Hüküm'ün üçüncü çocuk kahramanı Mehmet de bir bakıma bu yeni alanda hayat bulur. Yazar, Mehmet aracılığıyla okuyucusunun dikkatini toplumsal eşitsizlik üzerine çevirir. İçinde yaşadığı sosyal sınıf açısından, bu romandaki diğer çocuklardan çok farklı olan Mehmet'i yazara ilham ettiren etkenlerin kaynağını, Halide Edib'in biyografisinde bulmak hiç de zor değildir çünkü Halide Edib o güne kadar, özellikle eğitim amaçlı birçok sosyal yardım projesinde yer almıştır.

Verilen ölüm kalım mücadelesi, Halide Edib'in dikkatini önce Millî Mücadele'ye, sonra yeniden kuruluşa yöneltmiştir. Bu konular işlenirken bile çocuklar ya okulda ya da eğitimlerine önem veren kişilerin yanındadır.

Millî Kimlik Arayışları: *Yeni Turan*, *Zeyno'nun Oğlu*

II. Meşrutiyet yıllarındaki “*siyasî ve sosyal olaylarının siyasî ve ideolojik bir yansıması olan*” (Şahin 2014: 302) *Yeni Turan*'da diğer romanlarda görüldüğü şekliyle bir çocuk santimentalizmi yer almaz; romanın yazılış amacı ve kurgusu da böyle bir şeye izin vermez. *Yeni Turan*'ın çocuk kahramanı değil Turan'ın çocukları vardır. Yazar onları, “*Turan'ın asıl çocuklarını, Türkleri, Arapları, Ermenileri, Rumları*” (1982: 31) *Yeni Turan* yoluna çağırır. “*Osmanlı Devleti'nde ortak bir üst kimlik oluşturmak*” (Karaca 2013: 152) gerektiği mesajı üzerine bina edilen bu eserde çocuklar, mesajın nesnesidir.

Yeni Turan'ın çocukları birleştirici unsur olmaları bakımından, eseri *Zeyno'nun Oğlu*'na bağlar. Bu romanın tefrikasına 1926'da *Vakit*'te başlanır, üç sayıdan sonra tefrikaya son verilir. 1927 yılında yine *Vakit*'te tefrikası tamamlandıktan bir yıl sonra kitap olarak basılır (Enginün 2007: 209).

Bu eserde olaylar Diyarbakır'da geçmekte ve Haso Çocuk etrafında şekillenmektedir. Haso Çocuk, hayatın gerçekleriyle küçük yaşta tanışması açısından, *Yeni Turan*'ın Oğuz'u ve *Mev'ut Hüküm*'ün Mehmet'iyle beraber değerlendirilebilir. Ayrıca, farklı alanlarda da olsa çevresindeki insanların onu yetiştirmeye çalışması, yazarın çocukların eğitimi konusundaki hassasiyetinin bu eserdeki görüntüsüdür.

Bununla birlikte Haso Çocuk, yazarın diğer eserlerindeki çocuk kahramanlardan tamamen ayrı bir dünyaya aittir ve onun çok farklı bir misyonu vardır. Bu eserde çocuk, Halide Edib'in vermek istediği mesajın öznesidir. Bu mesaj, millî kimliğin tesisinde İstanbul ve Anadolu'daki farklı kültürlerin birlikte düşünülmesi gerektirir.

Yazarın, millî kimlik arayışları içerisinde dikkatini Anadolu'nun doğusuna çevirmesi tesadüf değildir. Halide Edib, 1924 yılı sonlarında, sağlık

problemleri ve siyasi nedenlerden dolayı yurt dışına çıkmış; tedavi için Viyana'ya gitmiştir (Şahin 2014: 36, 38) fakat ülke gündemini de takip ediyor olmalıdır. 1925 yılında, genç Türkiye Cumhuriyeti, Şeyh Sait İsyanı'nı ile sarsılmış ve dikkatler ülkenin doğusuna çekilmiştir.

Halide Edib'i Anadolu'nun doğusuna götüren bir diğer sebebi yazarın biyografisinde bulmak mümkündür. Dedesi Ali Ağa, Kemahlıdır. Yazar büyükbabasının kendi üzerindeki tesirini anlatırken “*Her şeye rağmen Haminnenin de üzerindeki tesiri Büyükbaba kadar mühim olmuş, ikisinden de birçok şey tevarüs etmişimdir*” (Adıvar 2004: 53) der. Yazar, annesinin ölümünden sonra, “*Bu anasız evde*” yaşayan üç insandan söz eder: “*Birincisi Ali Lala, o, bu küçük kızla en fazla meşgul olan insandır. Bu yakışıklı uzun boylu genç Kemahlı, büyük babasının akrabasıdır. Esasen çocukluk günlerinde erkek hizmetçilerin Büyükbabasının uzak veya yakın akrabası olduğunu küçük kız unutmaz*” (Adıvar 2004: 16) Büyükbaba Ali Ağa'nın bayramda Halide Edib'e “Kemah'tan yeni gelen taze peynir, dut kurusu, kaymak” (Adıvar 2004: 64) ikram ettiği göz önünde bulundurulursa ailenin Kemah'tan gelen ziyaretçileri de vardır.

Diğer taraftan, annesinin ilk eşi Bedirhanî Ali Şamil Bey (Paşa), ilk eşinin ailesi ile bağlantısını koparmamıştır ve Halide Edib'e “*muhabbetle karışık bir hürmet*” göstermektedir (Adıvar 2004: 95). Ali Şamil Paşa ve onun ailesiyle ilgili hatıralar mor salkımlı evde hâlâ anlatılmaktadır. Ayrıca, Halide Edib, biraz da ablası Mahmure Hanım sebebiyle annesinin ilk eşi ve akrabalarının başına gelenlerden haberdardır. Anlaşılan odur ki Halide Edib, dedesinin ve Ali Şamil Bey'in doğup büyüdüğü topraklar ve oraların kültürünü çocukluğundan itibaren uzaktan uzağa da olsa tanımış ve merak etmiştir.

Bunlardan başka, Halide Edib, Suriye'de bulunduğu yılları anlatırken üzerinde “dramatik bir hatıra” bırakan bir Kürt çocuğu, “Ramazan namılı” babanın, “Hasan adlı yavrusu”ndan söz eder (Adıvar 2004: 281, 282).

Halide Edib'e Zeyno'nun Oğlu'nu yazdıran etkenler yukarıda özetlenmeye çalışılan, dönemin şartları ve duygusal yönü baskın olan hatıralar olmalıdır. Bu romanın kahramanı “*Haso Çocuk, İstanbul ve Anadolu insanın(ı) bir araya getiren, onların bir bütün olmasını sağlayan sentezleyici güçtür.*” (Şahin 2014: 445). Haso Çocuk, “*millî birliğin oluşturulma sürecinde birleştirici bir unsur olarak sembolleşir*” (Karaca 2013: 157). Haso Çocuk'a çizilen rol, dönemin şartları içinde değerlendirilmelidir. Annesi Kürt, babası Türk olan Haso Çocuk, Anadolu'da Şeyh Sait İsyanı benzeri

olayların bir daha yaşanmaması için Halide Edib'in sunduğu çözüm önerisi olarak görülmelidir.

Yeni Turan ve Zeyno'nun Oğlu'da çocuk, yazarının mesajını iletmek için araç olmuştur.

Çocuk ve Savaş

“Uygarlık tarihinin dönüm noktalarını belirleyen savaşlar, trajik içerikleriyle edebiyatın ana kaynakları arasında yer alır” (Duman-Güreşir 2009: 29).

Arka arkaya gelen Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi'nden sonra memleketimizin yabancı devletler tarafından işgal edilmesini ve işgal devletlerinin Türk milletine zulmünü yazarlar eserlerinde işlerler. Ne yazık ki o tarihte çocuklar da, küçük yaşta savaş felâketiyle yüzyüze gelmişler, kaldırmaları çok zor olan sorumluluklar üstlenmişlerdir. Savaşı cephede veya cephe gerisinde öğrenen bu çocukları, yaşadıkları acı tecrübeler vaktinde önce olgunlaştırmıştır. Bilhassa Millî Mücadele'yi bizzat yaşayan ve ateşten günleri gelecek nesillere aktaran yazarlar, çocukların savaş sırasında karşılaştıkları zorlukları ve felâketleri çok çarpıcı hikâyelerle dile getirmişlerdir (Sınar 1997: 189).

1882 yılında doğan Halide Edib de, çağdaşları gibi savaş ortamında büyümüştür. Yazarın içinde bulunduğu ve milletin geleceğini tayin eden en önemli savaş Millî Mücadele'dir. *Ateşten Gömlek* ve *Vurun Kahbeye* Millî Mücadele yıllarında geçer.

Destansı özellikler taşıyan *Ateşten Gömlek* ve *Vurun Kahbeye* çocuklar etrafında şekillenmez. Yazar belki de annelik hassasiyetiyle çocukları savaştan uzak tutmayı tercih etmiştir. Bu romanlarda, idealleri için mücadele eden, gerektiğinde aşklarından vazgeçebilen kahramanlar vardır. Bununla birlikte, bu iki eserdeki çocukları görmemezlikten gelmek mümkün değildir.

Toplumsal Bilinçaltının Bir Ögesi Olarak Maceraya Çağırın Çocuk: *Ateşten Gömlek*

1922'de yayımlanan *Ateşten Gömlek*'te çocuk, yazarın o güne kadar kaleme aldığı hatta daha sonra kaleme alacağı eserlerden çok farklı bir fonksiyon üstlenir. Bu fonksiyon, ne sadece Halide Edib'in biyografisiyle ne de Türk toplumunun yaşadığı tarihsel süreçlerle açıklanabilir. *Ateşten Gömlek*'in çocuk karakterinin yaşaması değil ölümü esere damgasını vurmuştur. Bu eserde çocuk, ölümüyle romanın kahramanı Ayşe'nin macerasını hazırlamıştır.

İstiklâl Savaşı'nın bir destanı olan *Ateşten Gömlek* (Enginün 2007: 178)'te büyüemeyen bir çocuk vardır fakat bu çocuğun ölümü *Heyulâ* romanındaki çocuk ölümünden farklı bir anlam taşır. Bu ölüm; anne için dönüm noktası olmuş, romanın kahramanı Ayşe'yi, sonu ölümle bitecek bir yolculuğa çıkarmış fakat onun yüksek bir bilinç kazanmasını da sağlamıştır. “Onun için öncelikli hedef, bireysel kayıplarıyla –eşi ve küçük çocuğu işgalcilerce katledilmiştir- zihninde bir eşik oluşturan İzmir'in geri alınmasıdır” (Argunşah 2015: 49).

Roman kişisini bir “kahraman, yaşam yolcusu” olarak değerlendirip onun yaşadıklarında insanlığın evrensel macerasını gören anlayış, Jung'un kolektif bilinçdışı teorisinden hareket eder. Farklı coğrafi bölgelerde yaşasalar, farklı kültür geliştirseler bile insanların ortak değerler ürettiğine inanan Jung, benzer değerleri oluşturma sürecinde etkili olan bir gücü ve doğumdan itibaren her insanda var olduğuna inandığı bu yapıyı “kolektif bilinçdışı” olarak belirler (Güzel 2014: 192). Jung'a göre kolektif bilinç dışı, arketipler aracılığıyla açığa çıkar. Jung'un belirlediği temel arketipler arasında bulunan “benlik” “*kişiliğin bütünlüğe erişmesi, daha yüksek bir bilinç kazanması*” (Stevens 1999: 64) olarak tanımlanır.

Edebî metinlerde toplumsal bilinçaltının öğelerini arayan arketipsel eleştiri, eserlerde, “ben” arketipinin bilinçlenme sürecini de takip eder. Joseph Campbell'in *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*'nda sistemli hâle getirilen bu süreç “maceraya çağrı” ile başlar (Campbell 2010: 63-72). Maceraya çağrı, kahramanın sıradan hayatını değiştirecek bir haber, bir ölüm veya bir rüya vasıtasıyla olabilir ve bu çağrı, “*her zaman bir dönüşümün -tamamlandığında bir ölüme ve bir doğuma eşitlenen bir ruhsal geçiş anı ya da ayininin- gizemiyle perdeyi kaldırır. Alışılmış yaşam ufku genişlemiştir; eski kavramlar, idealler ve duygusal kalıplar artık yetmez; bir eşiği aşma zamanı gelmiştir*” (Campbell 2010: 65-66).

Halide Edib'in *Ateşten Gömlek*'ini Ayşe'nin yolculuğu olarak değerlendirirsek onun macerasının “*oğlu Hasan'a bir kurşun isabet etmiş ölmüş*” (1976: 28) olmasıyla başladığını söylemek, yanlış olmayacaktır. Çocuk, bu eseri, varlığıyla değil ölümüyle şekillendirmiştir.

Millî Mücadele'nin İçindeki Çocuklar: *Vurun Kahbeye*

Halide Edib, Millî Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya giden aydınlar arasındadır. Bu yıllara dair kaleme aldığı yazıları, hikâyeleri ve romanları vardır. Yazar, Millî Mücadele'nin çocuklarını genellikle hikâyelerinde anlatır. “*Romanlarından sadece Vurun Kahbeye'de yer alan fedakâr, cesur Durmuş, “Halide Edib'in Millî Mücadele'de Anadolu'da tanıdığı çocuklarla ilgilidir*” (Enginün 1991: 421). Bu eserde, toplumun her

sınıfına mensup “çocuklar” yer alır ve bu çocuklar “yeni Türkiye’nin habercileridir” (Karaca 2013: 165). Öğretmen Aliye, “İlkokul öğrencilerinin arasına kadar girmiş bulunan kötü düşünceleri yenmek ister” (Argunşah 1991: 300) Aliye öğretmen, “bu diyarın çocukları için bir ışık, bir ana” (2010: 175) olmaya gelmiştir. Halide Edib, *Raik’in Annesi*’nden itibaren romanlarında çocukların eğitimi meselesine dikkat çekmiştir. *Vurun Kah-beye*, yazarın savaş ortamında bile çocukların eğitimi meselesinden vaz geçmediğinin bir kanıtıdır.

Hayattan Romana

Büyüyemeyen Bebekler

Halide Edib’in ilk eseri *Heyulâ*’nın kadın kahramanı Selma ve Cumhuriyet’in ilanından sonra kaleme aldığı ilk romanı *Kalp Ağrısı*’nın kadın kahramanı Azize yaptıkları doğumun ardından hayatlarını kaybederler. “Doğum sonrası kaybedilen anne” figürü akıllara “çocuk Halide”yi getirir. “Sanat eserini inceleyerek, sanatçı hakkında bazı bilgiler edinmek kabil-dir. Sanatçı hakkındaki bilgilerden kalkarak sanat eseri hakkında bilgilere varmak da kabil-dir.” (Jung 1981: 53) anlayışından hareketle, yazarın bu romanlarındaki büyüyemeyen bebeğin izlerini öncelikle Halide Edib’in çocukluğunda aramak mümkündür. Çünkü yazarın annesi de “ameliyatla bir tosuncuk doğurmuş ve ameliyattan sonra kendisi de çocukla beraber ölmüştür” (Adıvar 2004: 14-15). Ölüm ve doğum bireyin bilinçaltındaki anne özleminin sembolleri arasındadır (Öztürk 2004: 15-17). Psikanalistlere göre; bireyin bilinçaltında “anneye dönüş” arzusu daima vardır. Bu arzu, genellikle bireyin sıkıntılı, buhranlı dönemlerinde su yüzüne çıkar ve bu edebî metinlere semboller halinde yansır. Bu iki eserin kaleme alındığı günlerde Halide Edib’in içinde bulunduğu durum göz önüne alınca yazarın bilinçaltında anne özleminin olabileceği görülecektir.

Heyulâ’nın sonunda “Sultantepe 1903” (1974: 141) notu bulunmaktadır. Yani yazar okulunu yeni bitirmiş ilk evliliğini yapmış genç bir kadındır ama çok istediği halde çocuk sahibi olmasına izin verilmemesinin üzüntüsünü yaşamaktadır. (Adıvar 2004: 135) Bu zaman zarfında Emile Zola’yı okuyan Halide Edib “Zola’ya o kadar genç yaşta içten dalmak, insaniyeti onun gözleriyle görmek, hayli uzun süren bir uykusuzluk nöbeti yaptı” der ve bunun sonucunda ağır bir hastalık geçirdiğini anlatır. (Adıvar 2004: 138).⁴ Yazar, sıkıntılı günler geçirmektedir.

⁴ İnci Enginün, bu eserle ilgili olarak, dikkatini yazarın bilinçaltına da yöneltmiş ve Selma’nın “çocuğunun ölümü üzerine çıldırması, adeta, yazarın kendi çocukları için duyduğu endişeyi de yansıtır” (Enginün 1991: 416) değerlendirmesini yapmıştır.

Aynı şekilde *Kalp Ağrısı* da bunalımlı günlerin ürünüdür. *Heyulâ*'dan sonra, Halide Edib; *Yeni Turan*, *Mev'ut Hüküm*, *Ateşten Gömlek*, *Vurun Kahpeye* gibi çok daha özel hedefleri olan eserler kaleme almıştır. Yazar, bu zaman zarfında, toplumsal hayatta aktif rol alan bir kadın olarak hayatını sürdürmüştür; savaş meydanlarında bulunmuştur. Bir imparatorluğun yıkılmasına, yeni bir devletin kurulmasına zaman zaman olayların tam merkezinde şahit olmuştur. Yazar, 1924'e gelindiğinde günlük siyaset ve sağlık problemleri ile uğraşmaktadır. *Kalp Ağrısı*, yazarın fiziksel yoğunluğunun kısmen azaldığı fakat psikolojik yoğunluğunun hızla arttığı bu günlerde kaleme alınmıştır.

Halide Edib, *Türk'ün Ateşle İmtihani*'nda, savaş sonrası şahit olduğu korkunç sahnelerin kendisini "insan denilen canavarın hususiyetlerini" düşünmeye yönelttiğini söyler ve "Ben umumiyetle iki şahsiyet gibiyimdir. Bir tanesi maddî varlığım. Bu yaşar, konuşur. Öteki kendim de dahil etrafımı tenkit eder. İşte bu, şuur ötesi tenkitçi, içimdeki maddî varlığımı silip götürüyordu" der. İnsandaki "öldürme insiyakı"nı eleştirir. (2016: 299) 1924'ün sıkıntılı günlerinde yazarın maddî varlığını silip götüren "şuur ötesi tenkitçi" bu defa şuur altındaki anne özlemini açığı çıkarmasına zemin hazırlamış olmalıdır.

Yirmi beş yaşında yazılan *Heyulâ*'yla kırk yaşında kaleme alınan *Kalp Ağrısı*'nı, "doğumda kaybedilen anne" ile birbirine bağlayan da yazarın bilinçaltında yatan anne özlemidir. Bu eserler, Halide Edib'in romanlarındaki çocuklar açısından değil, "çocuk Halide"nin romanlara yansımaları olarak okunmalıdır.

Halide Edib'in anne özlemi; yazarın romanlarında bir üslup özelliği olarak da görülmektedir.

"Bu Bir Küçük Kızın Hikâyesidir"

Mor Salkımlı Ev'in "Bu bir küçük kızın hikâyesidir" bölümünde, annesinin yüzünü ilk idrak ettiği yaşı bilmeyen ama onu "sokak üstünde, büyük bir odada, bir yer yatağında beyaz gecelik" ile hatırlayan bir çocuk vardır. "Zamanın hatırasını silemediği bir korku ve huzursuzlukla" hatırlanan bu resimde

Korkuyu azdıran şey, yüzüne dokunan iki uzun siyah saç örgüsüdür. Annesinin arkası dönüktür, fakat kımlıdandıkça, saçlar hareket eder ve küçük kıza canlı, isimsiz birer tehlikeli hayvan tesiri yapar, daha sonraları, küçük kızın hayatında bu saç örgülerinin uyandırdığı tesiri, yılan uyandırmıştır (2004: 11).

Bu resmi bazen kendisiyle beraber bazen yalnız olarak ama daima yatakta “*solgun, zayıf bir yüz, hasta yanaklara gölge veren uzun ipek kirpikler ve aralarında ışıldayan büyük siyah gözler*” (2004: 12) tamamlar.

Halide Edib birçok eserinde beyaz geceliğiyle yatan ve saç örgüleri kızında korku uyandıran bu hasta kadını çağrıştıracak tasvirler yapmıştır. Örneğin, *Seviye Talip*'te Fahir, bir gece gerçeğe çok benzeyen bir rüyada Seviye'nin “*beyaz bir gecelikle*” (1982/1: 119), yatağının yanına geldiğini görür. *Handan*'ın bedbaht âşığı Nâzım için Handan'ın saçları, “*bir ipek, onlar hayır, birer kumral yılan*” (2012: 93-94) gibidir.

“Çocuk Halide”nin hafızasında kalan anne hayalleri bunlarla sınırlı değildir. Yazarın annesiyle ilgili hafızasında kalan en net hatıra, onun dizinde oturduğu, elleriyle temas ettiği zamanlardır:

Küçük kızın eli, annesinin nakış ve dikişte çok marifetli telâkki edilen elinin içinde, avucunun tüy teması ile anasının ince parmakları küçük kızın elini tatlı tatlı gıdıklar. Anasının iki ipek kirpik saçığı arasında garip bir ışıltı vardır. Tırnakları derin kesildiği zaman canı yanar, fakat en küçük bir acıya tahammül edemeyen bu çocuk, nefes almaya bile cesaret edemez. Tek bu dizlerin üstünde geçen an uzasın, tek avucunu gıdıklayan anasının sesi: ‘Buraya bir kuş konmuş, bu tutmuş, bu kesmiş, bu pişirmiş, bu yemiş, bu da mektepten gelmiş, hani bana-hani bana, demiş’ derken küçüğün parmaklarını teker teker okşasın da isterse bu parmakları dibinden kessin, koparsın... (2004: 13).

Anneye ilgili olarak akılda kalan bu görüntünün odağında “eller” vardır. Erich Fromm, *Rüyalar Masallar Mitoslar* isimli eserinde evrensel sembolleri açıklarken bu semboller ile insan bedeni arasındaki bağlantıya dikkat çekerek,

Yani bedenimiz ruhumuzun bir sembolüdür! Derinden ve gerçekten hissedilen bir olay ya da düşünce, bütün organizmamıza yansıtacaktır. İşte evrensel sembollerde de böyle bir ruh ve beden ilişkisini görebiliriz. Çünkü bazı bedensel olaylar, bir takım ruhsal ve duygusal gerçeklere işaret etmektedirler. Durum böyle olunca da duygularımızı, bedenimizin oluşturduğu bir dil ile açıklayabilme imkânına kavuşmuş oluruz. (1992: 30)

demektedir.

Halide Edib'in annesiyle kendisi arasındaki yakınlaşmayı ifade için tasvir ettiği el; *Felsefe Sözlüğü*'nde, insanlaşma olgusunda en önemli rolü

oynamış bir organ (1977: 77) olarak nitelendirilir. İnsan bedeninin bir parçası olmanın yanı sıra; iktidarın, yakınlaşmanın, şefkatin, yakarışın anlatımında başvurulan bir sembol olarak birçok kültürde ve inanç sisteminde yer bulan el, yazarın söz konusu eserlerinde roman kahramanlarının duygusal yakınlaşmasını ifade için kullanılmıştır. *Heyulâ*'da da, romanın kadın kahramanı Selma, gül yapraklarını, üç günlükken ölen kızı Gülgün'ün elleri olarak hayal eder. Bu kısımda çizilen resim, *Mor Salkımlı Ev*'de, eller aracılığıyla kurulan ve tekerlemeyle süslenen anne-çocuk yakınlaşmasına çok benzemektedir: “*Eteğine doldurduğu pembe gül yapraklarını zayıf elleriyle okşuyor, sonra göğsüne, o zavallı kuru göğsüne götürüyordu: Bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi tane gül. Gülgün'ün elleri.*” (1974: 138). *Mor Salkımlı Ev*'deki tekerlemenin yerini burada sayılar almıştır.

Yazar, *Heyulâ*'dan sonra kaleme aldığı eserlerinde de, bazen kahramanların duygusal yoğunluğunu anlatırken, bazen hayatlarında dönüm noktası kabul edilecek sahneleri tasvir ederken zihninde yer eden şefkatli anne elini hatırlayacaktır. Mesela *Raik'in Annesi*'nde fedakâr anne kimliği, “*Refika, Raik'in elinden tutmuş olduğu hâlde göründü. Üçümüzün gözü de o tabloya dikilmişti*” (1982 / 2: 171) cümleleriyle somutlaştırılır. Raik için, “*Büyük babasıyla benim aramda iki elleriyle manevi bir bağ kuran çocuk*” (1982:153) denilerek onun, babasında bulamadığı sevgiyi, dedesi ve Süleyman'da aradığını, bu arayışını da onların ellerini tutarak gösterdiğini anlatır.

Bu ifadeler, eserlerde bir küçük kızın bilincini açığa çıkarmaktadır. Bu bilinç “*çocuk ve edebiyat ilişkisinin*” temel bahislerinden olan “*çocuk için yazma*”nın gereği olan “*çocuk bilinci*” (Alver 2005: 307) değildir. Bu bilinç, yazar Halide Edib Adıvar'ın farkında olmadan, özellikle ilk romanlarında çocuklar kahramanları anlatırken ortaya çıkan “*çocuk Halide*”nin bilincidir. Onun özlem ve korkularıdır. Halide Edib'in eserleri bu açıdan da okunmalıdır.

Sonuç

Halide Edib, küçük yaşta annesini kaybetmiş, içinde bulunduğu aile ortamı ve sosyal olaylar sebebiyle bu ölüm acısını ve yalnızlığını başkalarıyla paylaşamamıştır. Paylaşılamayan bu acı ve hatıraların, Halide Edib'in romanlarına, özellikle çocuk ve annelerin anlatıldığı kısımlara, yansıdığını görülmektedir. Bunlar, “*bir küçük kız*”ın bilinçaltına attıklarıdır.

Diğer taraftan bu romanlarda yazarın özel hayatını ve eseri kaleme aldığı günlerdeki duygu dünyasını görmek mümkündür. Halide Edib ile ilgili kaleme alınan hemen her çalışmada tespit edilen bu durum onun çocuk kahramanları için de geçerlidir.

Toplumsal hayatımızdaki çocuk ebeveyn ilişkisini yansıtımları açısından da dikkat çekici olan bu romanlarda çocuklar, o yılların gerçeğine uygun olarak, önce anneleriyle birlikte anlatılmış sonra babaları ön plana çıkarılmıştır. *Seviye Talip*'te Macide kendini yetiştirme çabaları arasında Hikmet'i babasına yönlendirmiş, *Son Eseri*'nde Mediha kendi hayatını yaşarken çocuklarını ihmal etmiş, *Mev'ut Hüküm*'de Sara, hastalığıyla mücadele ederken, biraz da anne hassasiyetiyle, Atife'yi kendisinden uzak tutup sonradan babası olacak Kasım'ın ellerine bırakmış böylece anneler, farkında olmadan, çocuklarının babalarını keşfi sürecine katkıda bulunmuşlardır. *Seviye Talip*'in Macide'si romanın sonunda, ısrarla oğluna babasını örnek gösterirken bu katkıyı bilinçli olarak yapmıştır.

Halide Edib, bir imparatorluğun yıkılışına yeni bir devletin kuruluşuna tanıklık etmiştir. Bu tanıklık eserlerine sadece vaka kuruluşunun şekillenmesi açısından değil çocuk kahramanlara verilen roller açısından da yansır.

Bu savaşın ardından Halide Edib'in yaşadıkları ve sağlık problemleri, yazarın ilk romanlarında görülen "*bir küçük kız*"ın bilincini yeniden açığa çıkarmış ve *Kalp Ağrısı*'nda yeniden doğumla kaybedilen anneye, beyaz geceliğe ve saç örgülerine dönülmüştür. Bununla birlikte yazar bu durakta çok fazla oyalanmamıştır. Yeniden kuruluş için yazarın önerisi *Zeyno'nun Oğlu*'nda Haso Çocuk etrafında şekillenmiştir.

Bu eserlerde çocuk temasının işlenişi, yazarın biyografisi, verilen mesajlar, toplumsal hayattaki çocuk ebeveyn ilişkisi açısından anlamlı bir seyir izlemektedir.

KAYNAKÇA

ADIVAR, Halide Edib (1967), *Zeyno'nun Oğlu*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

_____ (1973), *Harap Mabetler*, Hilal Matbaacılık, İstanbul.

_____ (1974), *Heyulâ*, Atlas Kitabevi, İstanbul.

_____ (1976), *Ateşten Gömlek*, Atlas Kitabevi, İstanbul.

_____ (1982 /1), *Seviye Talip*, Atlas Kitabevi, İstanbul.

_____ (1982 / 2), *Raik'in Annesi*, Atlas Kitabevi, İstanbul.

_____ (1982 / 3), *Yeni Turan*, Atlas Kitabevi, İstanbul.

_____ (1983), *Mev'ut Hüküm*, Atlas Kitabevi, İstanbul.

_____ (1985), *Kalp Ağrısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

_____ (2004), *Mor Salkımlı Ev*, Özgür Yayınları, İstanbul.

- _____ (2008), *Son Eseri*, Can Yayınları, İstanbul.
- _____ (2010), *Vurun Kahpeye*, Can Yayınları, İstanbul.
- _____ (2012), *Handan*, Can Yayınları, İstanbul.
- _____ (2016), *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Can Yayınları, İstanbul.
- ALVER, Köksal (2005), “Çocuk ve Edebiyat”, *Hece Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı Yıl: 9, Sayı: 104-105*, s. 307-308.
- ARGUNŞAH, Hülya (1991), “Edebiyatımızda Çocuk”, *Türk Aile Ansiklopedisi*, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, s. 292-301.
- _____ (2009), “İlk Kadın Yazarlarda Toplumsal Kimliğin Yapılandırılması Sürecinde Babanın Keşfi”, *Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi*, 13-16 Ekim 2009.
- _____ (2015), “Halide Edib’te Değişen Kadının Romandaki İzdüşümleri: Seviye Talip’ten Ateşten Gömlek’e”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 37, Bahar, s. 27-52.
- _____ (2016), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadın Yazarlar ve Kadınla İlgili Konular”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadın Edebiyatçıları Sergisi ve Sempozyumu* 8-9 Mart 2016.
- ARSEVEN, Tülin (2005), “Mesaj Açısından Çocuk Kitapları”, *Hece Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı Yıl: 9, Sayı: 104-105*, s. 42-52.
- ATLI, Ferda (2012), “Edebi Metnin ve Yaratıcılığın Kaynağına Ulaşan Yol: Psikanalitik Edebiyat Eleştirisi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer*, s. 257-273.
- BELE, Tansu (2010), *Halide Edib Adivar İlk Dönem Yapıtları*, Siyah Beyaz Yayıncılık, İstanbul.
- CAMPBELL, Joseph (2010), *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ÇAĞAN, Kenan (2005), “Çocuk Edebiyatı ve İdeoloji”, *Hece Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı Yıl: 9, Sayı: 104-105*, s. 332-337.
- ÇETİŞLİ, İsmail (2007), “İkinci Meşrutiyet Döneminde Ortaya Çıkan Fikri, Siyasî Hareketler ve Türk Edebiyatına Yansımaları”, *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 125-364.
- DUMAN, Halûk Harun-GÜREŞİR, Salih Koralp (2009), “Yeni Türk Edebiyatı’nın Kaynakları: Savaş ve Edebiyat (1828-1911)”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4 /1-I Winter 2009*, s. 29-77.

- ENGİNÜN, İnci (1991), “Halide Edib Adıvar’ın Eserlerinde Çocuklar”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, s. 417-425.
- _____ (2003), *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- _____ (2007), *Halide Edib Adıvar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009), *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009.
- ESEN, Nüket (2010), “Seviye Talip’te Kadın Yazarın Sesi”, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 140-146.
- FREUD, Sigmund (1981), “Dostoyevski ve Baba Katilliği”, *Psikanaliz Açısından Edebiyat*, (çev. Selahattin Hilav), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, s. 7-32.
- FROMM, Erich (1992), *Rüyalar, Masallar, Mitoslar (Sembol Dilinin Çözümlemesi)*, Arıtan Yayınevi, İstanbul.
- GÜZEL, Cavit (2014), “Monomit Teorisi Bağlamında Bayan Toolay Destanı”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 36, Güz, s. 191-206.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (1977) “El”, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 77-78.
- JENKINS, Hester Donaldson (2008), Robert Kolej’in Kızları Misyonerlik Feminizm Yabancı Okullar, (çev. Ayşe Aksu), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- JUNG, Carl Gustav (1981), “Psikoloji ve Edebiyat”, *Psikanaliz Açısından Edebiyat*, (çev. Selahattin Hilav), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, s. 51-78.
- _____ (2005), *Dört Arketip*, (çev. Zehra aksu Yılmaz), Metis, İstanbul.
- KARACA, Şahika (2013), *Türk Edebiyatında Çocuk Millî Kimlik İnşası (1900-1923)*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- _____ (2014), “Modernleşme Dönemi Türk Edebiyatında Çocukluk”, *Türk Edebiyatına Açılan Pencere İnci Enginün Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, s.307-320.
- ÖZTÜRK, Veysel (2004), *İlhan Berk’in Şiirlerinde Anneye Dönüş Arzusu*, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- MORAN, Berna (tarihsiz), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- ONUR, Bekir (2005), *Türkiye’de Çocukluğun Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara.
- SINAR, Alev (1997), *Hikâye ve Romanımızda Çocuk (1872-1950)*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- STEVENS, Anthony (1999), *Jung*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

ŞAHİN, Veysel (2014), *Bilge Kadının Aynadaki Yüzü Halide Edib Adıvar'ın Romanlarında Yapı ve İzlek*, Akçağ Yayınları, Ankara.

YİĞİTLER, Şener Şükrü (2014), “Savaş Edebiyatına Yansıyan Bazı Çocuk Görünümleri”, *Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi-Dosya Çocuk ve ilk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı, Sayı 756*, s. 686-694.